

Hær kan en fåvinn al si nød

Anmeldelse af Niels Frederiksen (2022) *Dialekt på Fanø. En kulturhistorisk ordbog*

Inger Schoonderbeek Hansen

Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning, Aarhus Universitet

Ud for Esbjergs kyst ligger Vadehavets nordligste ø, Danmarks næstmindste kommune, Fanø¹. Øens sprog og kultur er for nyligt blevet beskrevet i den kulturhistoriske ordbog *Dialekt på Fanø*, skrevet af esbjergenser Niels Frederiksen. Frederiksen har siden 1970'erne, som genuin Fanø-entusiast², indsamlet ord og udtryk, som han havde hørt på Fanø. Et læserbrev i *Fanø Ugeblad* fra 1999 med et opråb om at bevare dialekten på Fanø var anledningen til at konkretisere arbejdet til en ordbog; den udgav Frederiksen, sammen med Sognearkiverne på Fanø, december sidste år (Hansen 2022). I denne anmeldelse ser vi nærmere på, hvad der karakteriserer øens dialekt, og hvordan bogen skildrer dialekten, sådan som den blev brugt på Fanø. Hvordan afspejler dialekten øens kulturelle og samfundsmæssige forhold? Først lidt om ordbogens opbygning.

Bogens opbygning

Dialekt på Fanø indeholder, efter et kort forord (1 side), en indledning (11 sider), der starter med en charmerende fortælling, inkl. oversættelse, ved Andreas Olsen (1856-1940), snedker fra Nordby og tidligere optegner af dialekten på Fanø. Derefter følger en beskrivelse af nogle af Fanøs tidligere formidlere, en kort karakteristik af dialekten på Fanø,

1 Fanø Kommune har 3.426 indbyggere (2023) (Fanø Kommune), mens Danmarks mindste kommune, Læsø, har 1.789 indbyggere (2023) (Danmarks Statistik).

2 Frederiksen har skrevet flere bøger om Fanøs historie, og han har sommerhus i Sønderho, hvorfra hans oldefar var sejlskibsfører (Hansen 2022).

samt nogle redaktionelle kommentarer til læserne om, hvordan de mest hensigtsmæssigt kan bruge bogen. Selve ordbogsdelen falder i tre dele: Første del udgør bogens hovedpart, nemlig ordbogen fra nudansk til dialekt, inkl. forklaringer og eksempelsætninger (141 sider). Derefter følger en ordbogsdel med en omvendt lemmaliste, dvs. fra dialektord til nudansk ækvivalent, denne gang uden forklaringer, eksempler mv. (28 sider). Endelig er dialektord og -udtryk placeret i en oversigt opdelt efter 22 'emner' (22 sider). Brugseksempler på dialekten fremgår i et sidste afsnit, 'Dialekttekster', hvor Frederiksen præsenterer særlige *saye* (ordsprog og talemåder), *grabbes* (anekdoter), og fem små tekster på dialekt (24 sider). Bogens sidste sider indeholder en liste over de kilder, forfatteren har baseret sit værk på (3 sider). Igennem hele bogen er der fine illustrationer i form af gamle (ofte) farvelagte billeder, postkort, tegninger (bl.a. af F. C. Lund (1826-1901)), og malerier (bl.a. af Johan Rohde (1856-1935)) af fx fannikker i gang med at drive køer til stranden, og hente dem igen, Fanø-konerne i deres karakteristiske klædedragt, og det gamle byliv både indenfor og udenfor i Sønderho og i Nordby (Fanø Kunstmuseum). Bogens layout fremstår nydeligt, til dels takket være de kyndige folk på Narayana Press i Gylling. Udgivelsen er også støttet af en række private fonde, som fx Inger og Jørgen Nygaard Larsens Fond, Velux Fonden, og lokale fonde, som fx Skads Herreds Brandkasses Fond og Fonden Gamle Sønderho (s. 5).

Farvemarkeringer i bogens opslagsside gør det nemt at slå op i den ordbogsdel, brugeren er interesseret i. Har brugeren fx hørt sin gamle moster fortælle om *henne kâesklæ*, så henviser den lilla 'dialekt til nudansk'-del til opslagsordet **korsklæde**, som læseren efterfølgende kan slå op i den rødlige 'nudansk til dialekt'-del, og finde dens betydning: "en del af Fanøkvindernes hovedtøj" (s. 76). Eller hvis brugeren vil vide, hvad ordet *fannikker* egentlig refererer til, og hvad det kan bruges sammen med, kan hun/han godte sig med opslagsord i den rødlige 'nudansk til dialekt'-del som **fannik**, **fanniker** (!), **fannikergang** mv., og blive klogere på, at fx ordet **fannik** hedder (*æn*) *gøj* på dialekt, og som især blev brugt af sønderhoner som "drillende udtryk for folk fra Fanøs nordlige by" (s. 40). Helt så dumme var nordbyboerne dog ikke, for begrebet **fannikerhandel** refererer til en handel med "udmærket fortjeneste" (s. 41).

Ordbogens emneoversigt afspejler hverdagslige begrebsområder, der var relevante for det gamle fiskeri- og landbrugssamfund på Fanø, fx 'Fiskeri – søfart', fx *gra-fork* 'ormegreb', *gøjser* 'fisker', *ohl* 'ål'; og 'Landbruget', fx *blærreblør* 'mudder', *hjølle* 'høle', *lutbows* 'overtræksbukser'. Emner er også inddelt til at beskrive livet på Fanø mere generelt, fx 'Husholdning – mad', fx *bakjul* 'bakskulde' [mindre fladfisk], *grerrel* 'småkoge', *kvælpe* 'bælle [i sig]'; 'Musik – dansk – fest', fx *bøjj te* 'indbyde', *føjj* 'ungdomsgilde', *spalstol* 'violin'; og 'Tøj', herunder *hvossel* 'snøreband', *kasiak* 'stortrøje', og *tims* 'tyndslidt [tøj]'. Endelig beskrives fx 'Småord – forskellige' som *a* 'jeg', *fåbi* 'forbi', *hutij* 'hvornår' [egl. hvad tid]; og 'Småord – bevægelse og retning', fx *blyw heen* 'blive væk', *hænie* 'herned', *stjarre* 'drive om [uden retning]'. Emneoversigten præsenterer først begrebet på dialekt og derefter dens nudanske oversættelse, dog glipper det en sjælden gang imellem, fx vender parret *koge* 'syj' [egl. syde] forkert. Der er også enkelte ringforklaringer, som fx *sakkuk* 'sakkuk' [dvs. budding lavet på bygmel, oprindeligt kogt i en 'sæk', s. 112], og *befelsfolk* 'befelsfolk'. Naturligvis kan ordbogens brugere altid slå ordet op i 'nudansk til dialekt'-delen.

Dialektkarakteristik

Dialekten på Fanø karakteriseres først og fremmest som en sydvestjysk dialekt, dog, if. forfatteren, "med variationer" (s. 14). Som det gælder for andre jyske dialekter, er nogle af Fanø-dialektens sproglige træk fælles for større dele af Jylland, herunder det personlige pronomen *a* 'jeg' (se [Danske dialekter, Kort 2](#)) og, for vestjysks vedkommende, foranstillet artikel, der anvendes i stedet for et suffiks, når navneordet skal optræde i bestemt form, som fx i *æ hus* 'huset' (se [Danske dialekter, Kort 20](#)). Vestjysk stød, der fx forekommer mellem vokal og konsonanterne *p*, *t*, *k* i ord som *ho'p* 'hoppe' og *dæ'tør* 'datter', er derimod ikke kun karakteristisk for sydvestjysk (s. 14), men for alle dialekter i Vest- og Sønderjylland, og endda mod øst omkring Vejle og Horsens fjord (se [Jysk Ordbog](#), Atlaskort 1.4). Diftonger af fx langt *e* og *u*, fx [*biən*] 'ben' og [*kuən*] 'kone' (s. 14), gælder for et større nørrejysk område, dvs. nord for Kongeåen (se fx [Jysk Ordbog](#), Atlaskort 2.2a).

Forfatteren har lagt mærke til en lang række karakteristiske træk i dialekten på Fanø, og endda forskelle mellem nord- og sydsiden af øen, fx udtalen af de hyppigt forekommende datidsformer ‘lagde’ og ‘sagde’ som *løh* og *søh* i Nordby, og *lâh* og *sâh* i Sønderho (hvilket umiddelbart stemmer overens med fastlandets udtale af datidsformen for *lægge*: sydvestjysk [løʔ], vestsønderjysk [lâʔ], se [Jysk Ordbog](#), **ligge**, præet.).

Forfatteren har også nogle interessante observationer i forhold til dialektens ordforråd, hvilket både afspejler sig i ordbogsdelen, og i det korte afsnit “Indførte ord og udtryk til Fanø” (s. 15). Det gælder fx ord fra tysk, fx *fråger* ‘spørge’ af middelnedertysk *fragen* (som også optræder i andre jyske dialekter (jf. [Jysk Ordbog](#), **frage**²) samt i sjællandsk (jf. *Ømålsordbogen*, **frage III**), *kerre* ‘vende’, af tysk *kehren* (der bl.a. også optræder i [Jysk Ordbog](#) med betydninger som ‘hjælpe’ (i kollokationen *kere på*, bl.a. i sydvestjysk og østsønderjysk) og ‘reparere’ (der dog ikke er registreret på Vadehavsoerne). Frederiksen har også registreret ord fra engelsk, fx *jew* ‘damp’ af engelsk *dew*, og *spidt o* ‘fart på’ af engelsk *speed up*. Ligesom fanøsk har ord fra hollandsk, kommet ind i fannikkernes sprog gennem kontakten i fiskeriet, fx *drop* ‘lakrids’ af nederlandsk *drop*, *grafel* ‘gramse’ af nederlandsk *grappelen*. Det sidste ord bliver i *Jysk Ordbog* forklaret under opslagsordet *grable*, der syd for Kongeåen automatisk bliver udtalt med et *b*, og der sammenlignes med frisisk *grable* og nedertysk *grabbeln*; om ikke andet er ordet kommet sydfra (se [Jysk Ordbog](#), **gable**). Især øens unge piger medbragte på grund af deres sæsonarbejde ord fra Sønderjylland, fx *dørns*, som forfatteren oversætter med ‘dåensk’, dvs. dagligstuen på gården; if. *Jysk Ordbogs* kildemateriale blev det faktisk brugt i et større, sammenhængende sydvestjysk og sønderjysk område (se **dørns**, og prøv nogle af kortene i opslaget, **→kort**). Ordet stammer i øvrigt fra slavisk *dwernice*, der betyder ‘stue’. Eksemplet *gaf* er nok snarere en sønderjysk udtale af ‘gab’ end et egentlig sønderjysk ord (se [Jysk Ordbog](#), Atlaskort 4.3).

I oversigten ‘Dialektens karakteristika’ (s. 16-17) præsenteres “18 forskellige lydændringer”, som forfatteren synes er de mest karakteristiske for dialekten (s. 15). Umiddelbart giver oversigten et godt indblik i, hvor forskelligartet, dialekten på Fanø har været,

men også hvor stort et arbejde det er, systematisk at beskrive dialektal variation. Hvert træk, der er opstillet i skemaet, giver god mening for beskrivelsen af dialekten, men inddeling forekommer en smule tilfældig. Fx vedrører de fleste karakteristiske træk dialektens vokalsystem (fx “I udtalt som y el. ø”: “Skifterne – æ skywt, Gift – gywt”), men nogle af dem kunne med fordel være blevet samlet, for de vedrører samme lydlig fænomen, fx rounding af /a/ til /å/ i ord som far [får], stand [stån] og barn [bå'n]. Interessant er også forfatterens observation af klusilspring på Fanø, fx hedder det i skemaet, at ordet ‘hoved’ udtales som *hugge* (fx *doggerhugge* ‘dumrian’), og ord der ender på -ed, udtales *higge* (fx *gigge* ‘ged’, *grumhigge* ‘grumhed’). If. Jysk Ordbogs kildemateriale er trækket især kendt fra øens sydlige del, ligesom det hørtes i de traditionelle dialekter næsten langs med hele Vesterhavskysten (se [Jysk Ordbog](#), Atlaskort 2.1b).

‘Nudansk til dialekt’-ordbogsdelen igennem angiver forfatteren, fra hvilken kilde han har oplysningen; det kan fx være “(F)” for Henning Frederik Feilbergs *Bidrag til en ordbog over jyske almuesmaal* (1886-1914), akronymer for Fanøs formidlere, fx førnævnte Andreas Olsen, “(AO)”, eller egne optegnelser, fx “(S)” refererer til “fundet i Sønderho” (s. 17), “(FD) angiver, hvor Fanø deler ord med Darum” (s. 17)³. Overlærer N. A. Lauridsen, som var én af Feilbergs meddelere, er ikke nævnt særskilt.

Et sidste forhold, jeg vil nævne her, er forfatterens gengivelse af dialekten. Dialekt er et talt sprog, der udtalemæssigt, grammatisk og ordforrådsmæssigt afviger fra rigsdansk. I sprogvidenskaben anvender vi forskellige mere eller mindre komplekse former for lydskrift til så præcist som muligt at gengive dialektens (eller et hvilket som helst andet sprogs) faktiske udtale. Uden kendskab til det codesprog, men også med et ønske om at tilgodese så mange læsere som muligt, kan man også anvende skriftsprogets enkelte bogstaver til at gengive sådan som dialekten nu engang lød. Det er dét, forfatteren gør, og

³ Darum ligger lidt syd for Esbjerg, på det sydvestjyske fastland, omtrent midtvejs ud for Fanøs kyst. H. F. Feilbergs barndom var i Vester Vedsted på Ribegnen, mens han var præst i Darum sogn, hvor han også senere brugte informanter dér til at præcisere sine dialektoptegnelser (Svendsen & Hansen 2022). Jysk Ordbog har bl.a. Feilbergs optegnelser fra Darum som ‘sikker kilde’ (se [Jysk Ordbog](#), Ordbogens kilder).

det lykkes overordnet set ret udmærket. Det gælder både angivelsen af ordenes udtale, fx den tidligere nævnte klusilspring i *hugge*, for ‘hoved’ (dog skrives både *dwotthugge* og *dwotthugge* i ‘dialekt til nudansk’-delen; er det mon variantformer?), eller for den dialektale udtale af de enkelte lyde, fx *skif* for ‘skib’, *ha* for ‘hav’, *æn ku kas* for ‘en kokasse’, selvom Feilberg, som forfatteren refererer til, gengiver ordet som sammensætning, [*'ko,ka:s*]⁴. Forfatteren er dog ikke altid konsekvent i sin gengivelse af /v/ forrest i ord, fx *Væstkyst* ‘Vestkyst’ og *Wæsterlan* ‘Vesterland’ (s. 154), og *wovel* ‘vable’ (s. 151) og *vanmel* ‘vadmel’ (s. 152). Konsonanterne udtales forskelligt i dialekten på Fanø, men der er systematik i variationen! Således udtales *v*’et som /v/, når det står foran fortunevokalerne /i e æ y ø ö/, og som /w/ foran bagtungevokalerne /u o å a/ ([Jysk Ordbogs](#) Atlaskort 3.1). Interessant er især de mange tilfælde, hvor det nudanske ord har en helt anden ækvivalent i dialekten. Det gælder fx for nudansk ‘brønd’, der oversættes med *kijl*, egl. ‘kilde’, eller nudansk ‘gnavpotte’, der oversættes med *æn elker*, og der et særligt fanøsk ord, der er afledt af udsagnsordet **at ilke**, dvs. ‘gnide, skure; gnave’ (se [Jysk Ordbog, ilke](#)). Ordet ‘kæledægge’ oversættes med *æn klæp*, svarende til [Jysk Ordbogs](#) opslagsord **klæp**¹, der på basis af Jysk Ordbogs kildemateriale har den særskilt sydvestjyske betydning ‘kæledægge’ (se betydning 8). De enkelte ordbogsdele lægger i hvert fald op til en nysgerrig læser, der gerne vil vide mere.

Livet på Fanø

Dialekttekster giver et godt indblik i, hvilke livsvilkår fannikkerne levede under i gamle dage, og talemåder, anekdoter og de fem kortere tekster er velvalgte. Læsere, der har oplevet at strande i færgeløbet enten til eller fra Fanø på grund af lavvande eller is, vil nikke genkendende til følgende *saye*: *Owle wejr o winter, wi komer åller te Riw* ‘Østlig vind og vinter, vi kommer aldrig til Ribe’, hvor man skulle hente varer. Udtrykket brugte fannikkerne i øvrigt også, når noget så håbløst ud (s. 215, min angivelse). Men når vejret er et uundgåeligt vilkår, kan man blive lidt opgivende overfor det: *Wind o Wejr ska ha si gång* ‘Vind og wejr skal have deres gang’ (s. 215, min angivelse). Uden fjernvarme 4 Feilbergs kilder er imidlertid fra Lild sogn og Mors; jeg har indsat tryktegn.

eller andre moderne bekvemmeligheder, fyrede man med tørv, eller *klyne*, dvs. en klump tørv, der er gravet i mosen (af hollandsk *kluun*, der bl.a. betyder ‘klump’, se [Jysk Ordbog](#), **klyne**¹, betydning 2). Der var forskellige måder at holde sig varm på om natten. En lidt skælmisk *saye* er: *Æn fjæt under æ dyn æ bæjer end æ klyn* ‘En fjert under dynen er bedre end klynen’ (s. 213), muligvis fordi man på den måde jo ikke skulle ud af sengen. For det var den anden løsning: *Kathrine køjret rundt i æ dansk midt om æ nat* ‘Kathrine gik rundt [trissede rundt] midt om natten’, for hun kunne ikke holde varmen i alkoven og var nødt til at genvinde den ved at gå frem og tilbage i husets stue (s. 214). Udsagnsordet *køjre* stammer fra hollandsk *kuieren*, der betyder at slentre, se også [Jysk Ordbog](#), **køjre**).

En anekdote afslører fannikken som ægte jyde, der mestrer underdrivelsen, især når man ikke vil røbe sit gode bær-sted: Spørgsmål: *Æ der manne bær?* ‘Er der mange bær?’ – Svar: *Dær æ ét så fo!* ‘Der er ikke så få’. Spørgsmål *Æ di stuer?* Svar: *Di æ ét så smo!* ‘De er ikke så små’ (s. 216). Rangordenen til søs var jo altafgørende, men kom sikkert til diskussion. Således fortæller denne grabbes om et nær forlis, hvor kaptajnens svigersøn tager tingene lidt for meget på forskud, og siger (på rigsdansk): *Åh, kaptajn, kaptajn – nu går vi ned*. Kaptajnen svarer direkte (og på dialekt): *Hold kæft knæjt, det æ jo ét di skiw* ‘det er jo ikke dit skib’ (s. 218).

De fem tekster på dialekt er alle viser, fx “Bakskuld-visen” (s. 222-223), skrevet (eller indsamlet?) af R.K. Svarrer (s. 239), eller lejlighedssange, som fx “Versene om Ingeborg og Anthonis” i anledning af deres guldbryllup i 1938, skrevet af en ukendt forfatter (s. 234-235, 239); alle tekster er oversat til nudansk. Så vidt jeg kan vurdere, er teksterne sat ind i bogen direkte fra deres oprindelige kilder, dvs. uden at forfatteren har justeret dem i forhold til sin egen måde at gengive Fanø-dialekten på. Det er også lidt vanskeligt at vurdere, hvor gamle de enkelte tekster er, men det er charmerende og interessante dialektgengivelser.

Dialekt på Fanø. En kulturhistorisk ordbog giver et godt indblik i livet på Fanø, sådan som de var i gamle dage. Det er tydeligt, hvilken rolle den gamle dialekt spillede i forbindelse med præcist at betegne

genstande, mennesker, tilstande og situationer i det gamle fisker- og landbrugssamfund, inden masseturismen kom til øen. Har man tilknytning til øen, bør bogen stå på hylden, for *hær kan en fåwinn al si nød*. For kan man lade sig fortabe i bogen, kan man slippe for alle sine bekymringer (s. 47). I hvert fald for en stund. Og går man med tanker om at beskrive sin hjemegns sprog, er *Dialekt på Fanø* et godt eksempel på, hvordan det kan lade sig gøre.

Niels Frederiksen (2022) *Dialekt på Fanø. En kulturhistorisk ordbog*. Fanø: Sognearkiverne på Fanø. 240 sider, rigt illustreret, trykt på Narayana Press, Gylling. ISBN: 978-87-993593-4-9. Kan købes for 239 DKK her: <https://webshop-arkiv.esbjerg.dk/shop/34-boeger/1297-dialekt-paa-fanoe-en-kulturhistorisk-ordbog/>

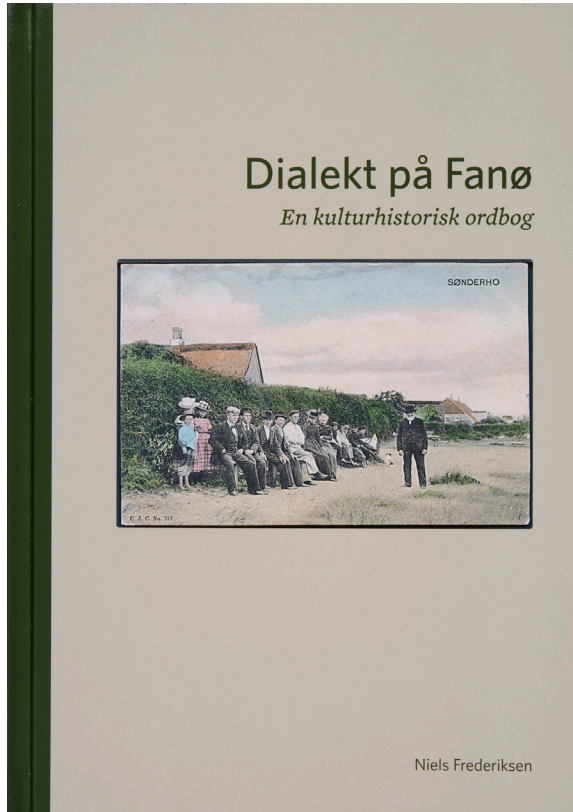
Litteratur

- Danmarks Statistik = <https://www.statistikbanken.dk/BEF4> (tilgået 04.12.2023).
- Danske dialekter = <https://jysk.au.dk/samlinger/baandsamling/dialektproever> (dialektkort fremgår også på Københavns Universitets hjemmeside: <https://dialekt.ku.dk/dialektkort/>) (tilgået 04.12.2023).
- Fanø Kommune = <https://fanoe.dk/kommunen/fakta-om-kommunen/folketal-areal-og-beskatning> (tilgået 04.12.2023).
- Fanø Kunstmuseum = <https://fanoekunstmuseum.dk/dansk/galleri/symbolismen-og-jugendstil> (tilgået 04.12.2023).
- Feilberg, H. F. (1886-1914). *Bidrag til en ordbog over jyske almuesmaal*. Bd. I-IV. Universitets-Jubilæets Danske Samfund (udg.). København: Thieles Bogtrykkeri.
- Hansen, F. A. (2022). Ny bog om dialekten på Fanø krævede års efterforskning. *Fanø Posten*, 26. november 2022. <https://fanoeposten.dk/ny-bog-om-dialekten-paa-fanoe-kraevede-aars-efterforskning/> (tilgået 04.12.2023).
- Jysk Ordbog* = <https://www.jyskordbog.dk/jyskordbog/ordbog.html> (tilgået 04.12.2023).

Hær kan en fåwinn al si nød

Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer, bd. 1 ff. (1992 ff.). København: Afdeling for Dialektforskning & C. A. Reitzels Forlag.

Svendsen, M.-M. M. & Hansen, I. S. (2022). Feilbergs Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål (1886-1914). *Ord & Sag* 41: 40-55.

Dialekt på Fanø, [webshop Esbjerg Byhistoriske Arkiv](#).